

УДК 343.13(477)

С.М. СМОКОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Одеський державний університет внутрішніх
справ

ВИДИ ОБМЕЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У НОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, класифікація заходів кримінального провадження

У кримінальному судочинстві дотримання прав і свобод особи має специфічний характер, оскільки закон дозволяє застосування заходів обмеження цих прав і свобод у передбаченому порядку.

Завдання кримінального судочинства, які вирішуються державними органами та посадовими особами, що ведуть процес, часто не співпадають з інтересами окремих осіб і спричиняють їх протидію. А тому законом надано право правоохоронним органам та суду застосовувати примус з метою забезпечення кримінального провадження. Заходи примусу дають можливість знаходити, збирати та зберігати докази, а також виключають можливість підозрюваному, чи обвинуваченому ухилитися від слідства та суду, продовжувати свою злочинну діяльність та перешкоджати встановленню істини в справі.

Заходи процесуального примусу відрізняються від інших заходів державного примусу тим, що вони застосовуються в період порушення, розслідування та судового розгляду кримінальної справи і мають процесуальний характер. Вони застосовуються компетентними органами і в межах своїх повноважень відносно осіб, які беруть участь у справі, та неналежна поведінка яких може створити перешкоду для успішного ходу кримінального судочинства, застосовуються при наявності

передбачених законом підстав, умов і порядку, що гарантує їх законність та обґрунтованість [1, с.325–326]. У відповідності до норм міжнародних документів, які захищають права людини, Конституція України обмежила умови застосування примусових заходів, дозволивши їх застосування тільки на підставах і в порядку, передбачених законом; а таких, що значно обмежують права і свободи – за вмотивованим рішенням суду. Застосування примусу повинно бути обґрунтованим, і можливе лише в результаті об'єктивного встановлення фактів, на які вони розраховані. Якщо обставини, при наявності яких застосовується кримінально-процесуальний примус, передбачаються з більшою чи меншою ймовірністю, то очевидним буде безпідставне і незаконне застосування кримінально-процесуального примусу [2, с.17]. Офіційне визначення заходів кримінально-процесуального примусу у теорії кримінального процесу відсутнє, питання це протягом багатьох років серед процесуалістів залишається дискусійним. У процесуальній літературі ці заходи різними авторами класифікуються по-різному, тому досить важко об'єднати їх у певні групи за особливостями запропонованих класифікацій.

Кримінально-процесуальний примус та спроби його класифікувати були предметом вивчення таких радянських вчених-процесуалістів, як А.Н. Ахпанов, Б.Т. Базилев, Г.Н. Ветрова, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатулін, В.Г. Капустянський, З.Ф. Коврига, В.М. Корнуков, Ф.М. Кудін, І.Л. Петрухін, В.С. Чистякова та інших. Їхнє бачення кримінально-процесуального примусу знайшло продовження в працях багатьох російських вчених, таких як Б.Т. Безлепкін, В.П. Бож'єв, В.Н. Григор'єв, С.П. Єфімічев, В.В. Кальницький, Є.К. Кутуєв, М.І. Капінус, В.А. Михайлов, І.Л. Трунов, Л.К. Трунова та інших. Генезис російської наукової думки з цього питання призвів до систематизації та виділення заходів кримінально-процесуального примусу в окрему главу кримінально-процесуального закону (глава 14 КПК Росії), яка логічно об'єднала примусові заходи за виключенням слідчих дій.

Найбільш повно точки зору на класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу радянських, а потім і російських вчених були наведені у монографії Б.Б. Булатова та В.В. Ніколюка: «Меры уголовно-процессуального принуждения (по главе 14 УПК России)» [3]. В Україні це питання так досконало, як в Росії, не вивчалось, відсутні і окремі монографічні роботи, присвячені цьому питанню.

В Україні заходами кримінально-процесуального примусу взагалі та спробами надати класифікацію цих заходів займалися такі вчені як Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.П. Кучінська, Л.М. Лобойко, О.Р. Михайленко, А.В. Молдаван, О.Б. Муравін, В.В. Назаров, В.В. Рожкова, Т.В. Садова, О.Г. Шило та інші.

Їх дослідження зробили вагомий внесок в розвиток науки кримінального процесу України.

У новому Кримінальному процесуальному кодексі України розділ 2 повністю присвячений заходам забезпечення кримінального провадження – так, згідно нового КПК законодавець назвав заходи процесуального примусу, які використовуються зараз у діючому Кримінально-процесуальному кодексі України [4]. Ці заходи забезпечення кримінального провадження відрізняються від нині діючих як кількістю, так і змістом. Спробуємо їх розглянути і надати класифікацію, що дасть можливість охопити одночасно всі предмети, які вивчаються, встановити не тільки місце кожного з них, але й зв'язок між ними, розкрити їхні внутрішні закономірності [5, с.49]. Безумовно, це стосується й заходів забезпечення кримінального провадження.

Згідно ст.131 нового КПК, заходами забезпечення кримінального провадження є:

- виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
- накладення грошового стягнення;
- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- відсторонення від посади;

- тимчасовий доступ до речей і документів;

- тимчасове вилучення майна;
- арешт майна;
- затримання особи;
- запобіжні заходи.

Згідно ст.176 нового КПК, до запобіжних заходів відносяться:

- особисте зобов'язання;
- особиста порука;
- застава;
- домашній арешт;
- тримання під вартою;

тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи.

Не беручи зараз до уваги слідчі дії, при виконанні яких може застосовуватись примус, і зосередившись тільки на заходах забезпечення кримінального провадження, їх можна класифікувати, виходячи з обмеження конституційних прав громадян, на наступні види:

1. Заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян, до них на наш погляд слід віднести:

- виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід;
- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- відсторонення від посади;
- тимчасовий доступ до речей і документів.

Ми об'єднали в одну групу суспільні і приватні права громадян, які обмежуються, тому що між ними важко провести грань, де обмежуються права суспільні, а де приватні. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід може буди здійснений і у той час коли особа буде знаходитись на своєму робочому місці і тобі буде обмежене його право на суспільне життя, так і тоді коли вона буде знаходитись вдома біля телевізору і тобі буде порушено його приватне життя.

Також не можна провести грань між суспільним і приватним життям громадянина й у випадках, коли його тимчасово обмежують у користуванні спеціальним правом. До таких прав згідно ст.148 нового КПК відносяться:

- право керування транспортним засобом або судном;
- право полювання;
- право на здійснення підприємницької діяльності.

Обмеження цих прав може торкатись як приватного життя (наприклад: полювання здійснюється заради відпочинку, керування морським судном при прогулянці на морі), так і суспільного (наприклад полювання як професія, керування транспортним засобом у якості професійного шофера).

Право на обмеження підприємницької діяльності, це теж обмеження як суспільного життя (оскільки громадянин обмежується у праві на труд), так і приватного (оскільки на термін обмеження він не зможе утримувати себе і свою родину якщо заняття підприємницькою діяльністю було основним прибутком).

Відсторонення від посади, це теж обмеження як суспільного, так і приватного життя особи, бо якщо особа буде відсторонена від посади, вона не зможе отримувати зарплатню, матеріально підтримувати себе та свою родину, і в зв'язку з цим може погіршитись її матеріальний стан. Про це може стати відомо оточуючим його людям і позначитися у подальшому на його кар'єрі.

Тимчасовий доступ до речей і документів обмежує як суспільні, так і приватні права особи, оскільки документи можуть торкатися як суспільного, так і приватного життя особи, знаходитися у неї вдома і на роботі чи в іншому місті, і їх навіть тимчасове вилучення або зняття з них копій може привести до розголошення як суспільного так і приватного життя особи. А в подальшому – негативно вплинути на її особисті та суспільні стосунки.

2. До заходів які обмежують майнові права громадян, на наш погляд, слід віднести:

- накладення грошового стягнення;
- тимчасове вилучення майна;
- арешт майна;

Ці заходи при їх застосуванні обмежують конституційні права громадян розпоряджатись вільно своїм майном, витрачаючи на свій

розсуд зароблені кошти. Згідно ст.144 нового КПК, грошове стягнення може бути накладено на будь-яких учасників кримінального провадження за невиконання ними процесуальних обов'язків, а не тільки на підозрюваного чи обвинуваченого. Відповідно до ст.167 нового КПК, тимчасово може бути вилучено майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, звідки можна зробити висновок, що законодавець під «тощо» розуміє будь-яке майно, що знаходиться у власності чи розпорядженні підозрюваного. І далі у ч.2 цієї статті про це йдеться, це: засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення або речі, які зберегли на собі його сліди; надані особі з метою схилити її до кримінального правопорушення, винагорода за його вчинення, чи матеріальне забезпечення кримінального правопорушення; є предметом кримінального правопорушення; набуті в результаті кримінального правопорушення. Тимчасове вилучення майна може здійснюватись під час затримання особи під час обшуку або огляду, про що складається відповідний протокол. За ч.3 ст.170 нового КПК арешт майна може бути накладений на нерухоме і рухоме майно, результати інтелектуальної, творчої діяльності; гроші у будь-якій валюті, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудних осіб, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб, з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що законодавець дуже широко розуміє поняття «арешт майна», а саме, що до цього майна відноситься.

Не зосереджуючись на цьому, розглянемо ще один захід, який віднесено нами до обмеження майнових прав громадян. Це запобіжний захід «застава», який стоїть осторонь, так як, на нашу думку, може бути віднесений і до заходів, які обмежують свободу пересування,

оскільки він є запобіжним заходом і при його застосуванні можуть застосовуватись інші обов'язки, що передбачені ч.5 ст.194 нового КПК, так і до заходів, які обмежують майнові права громадян, якщо застава вніс сам підозрюваний чи обвинувачений і на нього не покладено додаткових обов'язків.

Застава за новим КПК є універсальним заходом забезпечення кримінального провадження, так як вона може бути застосована як альтернативний захід при взятті під варту, може обмежувати свободу пересування, якщо при її застосуванні ще застосовуються й інші обов'язки, передбачені ч.5 ст.194 нового КПК і водночас обмежувати майнові права громадян.

3. До заходів, які обмежують свободу пересування громадян, на наш погляд, слід віднести:

- особисте зобов'язання;
- домашній арешт;
- особисту поруку;
- застава.

Ці заходи відносяться до запобіжних і, згідно ч.5 ст.194 нового КПК, при їх застосуванні можуть бути додатково застосовані «один або кілька обов'язків»:

- перебувати до визначеної службової особи зі встановленою періодичністю;
- не відлучатися з населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та місця роботи;
- утримуватись від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом або спілкуватись з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;
- пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- докласти зусиль для пошуку роботи або для навчання;

– здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд і в'їзд в Україну;

– носити електронний засіб контролю.

Всі ці обов'язки разом із застосуванням цих запобіжних заходів і обмежують громадянина у праві вільно пересуватися територією України та інших держав, спілкуватися з ким він бажає, бути де він хоче. Разом із тим, всі його дії можуть бути відстежені за допомогою технічних пристроїв.

4. До заходів, які обмежують особисту свободу громадянина, слід віднести затримання та тримання під вартою, оскільки вони, на наш погляд, зовсім обмежують громадянина в можливості самостійно пересуватись та ізолюють його від суспільства, і є найсуворішими з усіх заходів, що забезпечують кримінальне провадження.

Надана нами класифікація є умовною, але вона дозволяє охопити одночасно всі заходи забезпечення кримінального провадження, які є у новому КПК, встановити не тільки місце кожного з них, але й зв'язок між ними, розкрити їх внутрішні закономірності.

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні і у новому КПК України офіційне визначення заходів забезпечення кримінального провадження відсутнє і тому в теорії кримінального процесу це питання потребує доопрацювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-процесуальне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Алєніна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.
2. Капустянский В. Г. Убеждение и принуждение в советском уголовном процессе : учеб. пособие / В. Г. Капустянский. – М. : МССШМ МВД СССР, 1990. – 53 с.
3. Булатов Б. Б. Меры уголовно-процессуального принуждения (по главе 14 УПК России) / Булатов Б. Б., Николюк В. В. – М. : Спарк, 2003. – 180 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Правова єдність, 2012. – 303 с. | ходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. – Одеса : Астрокринт, 2012. – 152 с.
5. Смоков С. М. Гарантії застосування за-

Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С. М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12cстркк.pdf>

Розглядаються питання класифікації заходів забезпечення кримінального провадження згідно новому Кримінальному процесуальному кодексу України, що прийнято Верховною Радою у другому читанні 13.04.2012 р., наводиться авторське бачення цієї проблематики.

Смоков С.М. Виды ограничений конституционных прав граждан в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины

Рассматриваются вопросы классификации мер обеспечения уголовного производства согласно новому Уголовному процессуальному кодексу Украины, принятому Верховным Советом во втором чтении 13.04.2012 г., приводится авторское видение этой проблемы.

Smokov S.M. Types of Restrictions of Constitutional Rights of Citizens in the New Criminal Procedure Code of Ukraine

Focuses on classification of measures of criminal proceeding providing according to the new of Criminal-procedural code of Ukraine which was adopted by the Verhovna Rada at the second reading 13.04.2012, the author's view of pointed problem is given.